

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI ILLIY VA O'RTA MAXSUSTA'LIM
VAZIRLIGININ ZOMIYNOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**“Milliyg'oya, ma'naviyat asoslarida huquq ta'limi” yo'nalishi
201-guruhtalabasi Shodmonov Javohirning**

REFERAT

MAVZU: MA'NAVIYAT VA MA'RIFAT.

Ilmiy rahbar: _____ M. Shoxaydarova

Kafedra mudiri _____ M. Sobirova

Toshkent-2014

MAVZU: MA'NAVIYAT VA MA'RIFAT.

REJA

KIRISH

- 1. Ma'naviyat va ma'rifat**
- 2. Birinchi davr - islomgacha ma'naviyat. Asotir tafakkurdan milliy o'zlikni anglash sari**
- 3. Islom mintaqa madaniyati doirasida milliy ma'naviyatimiz takomili va ma'rifat yo'llari**
- 4. Yangi davrda milliy ma'naviyatimiz takomilining bosh muammosi – siyosiy va ma'naviy taraqqiyot uyg'unligi masalasi. «Xavos» va «avom»**

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Kirish

Mavzuning dolzarbligi. 1994 yil bahorida “Ma’naviyat va ma’rifat” respublika jamoatchilik markazini tuzish haqida Prezidentning Farmoni chiqdi. 1996 yil sentyabrda ushbu markaz faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish to’g’risida yana alohida Farmon bo’ldi va uning asosida Vazirlar Mahkamasi maxsus qaror qabul qildi. 1999 yilga kelib, Respublika Ma’naviyat va ma’rifat kengashi tashkil etildi.

1997 yilda O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi IX sessiyasida Prezident I.A.Karimov *“Barkamol avlod – O’zbekiston taraqqiyotining poydevori”* degan mavzuda nutq so’zlab, mamlakatimizda ta’lim-tarbiya tizimini tubdan o’zgartirish, uni yangi zamon talablari darajasiga ko’tarish, shu bilan o’sib kelayotgan avlodning kelajak hayotiga mustahkam poydevor yaratish masalasini bayon qilib berdi.

O’zbekiston Prezidenti I.A.Karimov ushbu nutqida va keyingi ma’ruzalarida yosh avlod tarbiyasining puxta o’ylangan va mukammal tizimini muhokamaga qo’ydi. Ushbu rejaning amalga joriy qilinishi, ayniqsa, 11 yillik umumiy majburiy ta’lim o’rniga 9 yillik umumiy o’rta ta’lim va 3 yillik kollej-litsey ta’limining yo’lga qo’yilishi balog’at yoshiga yetib endi mustaqil hayotga kirib kelayotgan yigit-qizlarni bugungi kunimiz uchun zarur bo’lgan muayyan kasb-hunarni egallab, kelajakka qarab dadil qadam tashlashlari uchun real imkoniyat yaratib berdi.

1997 yil 27 avgust kuni qabul qilingan “Ta’lim to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ga binoan ta’lim turlari: maktabgacha ta’lim, umumiy o’rta ta’lim, o’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi, oliy ta’lim, oliy o’quv yurtidan keyingi ta’lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash, maktabdan tashqari ta’lim shaklida belgilandi. Oliy ta’lim 2 bosqichda: bakalavriat (4 yil) va magistratura (2 yil) sifatida belgilandiki, natijada oliy toifali mutaxassislarning ham

ijtimoiy-iqtisodiy talablardan kelib chiqadigan darajalanishi vujudga keldi.

Mustaqillik yillarida o'tgan ulug' shoir va adiblarimizning yubileylarini o'tkazish ham qutlug' an'anaga aylanib bordi. 1993 yili atoqli shoir G'afur G'ulomning 90 yilligi va shoh-shoir va ulug' adib Zahiriddin Muhammad Boburning 510 yilligi tantanalari o'tkazildi va Andijonda "Bog'i Bobur" barpo qilindi. 1994 yilda SHo'rolar zamonida faqat hukmdor bo'lgani tufayli nomi qoralangan ma'rifatparvar shoh va iste'dodli shoir Muhammad Rahimxon Feruzning 150 yillik yubileyi nishonlandi. 1997 yili noyabrda Abdulhamid CHo'lponning 100 yilligi, 1999 yili buyuk tasavvuf shoiri Pahlavon Mahmudning 750 yilligi va ulug' shoir va tarjimon Ogahiyning 190 yilligi keng ko'lamda bayram qilindi. 2003 yili G'afur G'ulomning 100 yilligi munosabati bilan shahar markazidagi shinam madaniyat va istirohat bog'i uning nomiga qo'yildi va shu bog'da unga ulug'vor haykal o'rnatildi. Bugungi kunda birgina Toshkent shahrining o'zida Bobur nomida, Mirzo Ulug'bek nomida, Abdulla Qodiriy nomida, bolalar shoiri Zafar Diyor nomida bog'lar barpo etilgan.

Tarix xotirasi, xalqning, jonajon o'lkaning, davlatimiz hududining xolis va haqqoniy tarixini tiklash milliy o'zlikni anglashni, ta'bir joiz bo'lsa, milliy iftixorni tiklash va o'stirish jarayonida g'oyat muhim o'rin tutadi. Tarix millatning haqiqiy tarbiyachisidir. Buyuk ajdodlarimizning ishlari va jasoratlari tarixiy xotiramizni jonlantirib, yangi fuqarolik ongini shakllantirmog'i zarur.

Bizning o'tmish madaniyatimiz butun insoniyatni o'ziga rom etib kelayotgan markaz bo'lib kelayotganligi tasodifiy emas. Samarqand, Buxoro, Xiva faqat olimlar va san'at ixlosmandlari uchungina emas, balki tarix va tarixiy qadriyatlar bilan qiziquvchi barcha kishilar uchun ziyoratgohga aylangan. Mustaqillik davrida o'zbek olimlarining kuch-g'ayratlari bilan tariximizning ko'pdan-ko'p g'oyat muhim sahifalari, eng avvalo, temuriylar davri, XIX asr oxiri - XX asr boshlari tarixi yangidan kashf etildi.

Milliy tuyg'u inson uchun tabiiydir, chunki u ota-onalardan meros qilib

olingan va bola o'z ota-onasiga, butun dunyoga aytgan birinchi so'zida ifodalanadi. O'z xalqiga, uning an'alariga, tili va madaniyatiga muhabbat va hurmatni tarbiyalamasdan turib, haqiqiy insonni tarbiyalash mumkin emas. Vatanparvarlik, fuqarolar yakdilligi — yosh va mustaqil O'zbekiston davlati barpo etilayotgan negizdir. Ayni shu narsa jamiyatni qayta o'zgartirish yo'lidagi qiyinchiliklarni yengib o'tishga, hamjihatlik va hamkorlikka erishishda yordam beradi.

Kurs ishining maqsadi. Ilohiy nur barkamol aks etishi uchun ko'ngil ko'zgusini shunday mashaqqatli riyoziyat jarayonida poklash, unga to'kis sayqal berish lozim. Chunki yuksak darajada sayqal topmagan po'lat sahnida hech qanday nur aks etmaydi. Ayni shu ko'ngil ko'zgusini sayqallash jarayoni tasavvufda **ma'rifat** deyilgan. Milliy ma'naviyatimizda bu jarayonning qanday kechishi, ya'ni **ma'rifat yo'llari** masalasi ham batafsil ishlab chiqilgan. Ular **ilm va imon, riyoziyat va mehr tushunchalari orqali ifodalanuvchi o'zlikni anglash jarayoni** bo'lib, shu murakkab, mashaqqatli, ammo hech qanday moddiy dunyo lazizatlariga tenglashtirib bo'lmaydigan sururli jarayonda inson ruhi Borliq haqiqati bilan uyg'unlashib boradi. Demak, bugungi ilmiy tilimizda ajdodlarimiz shakllantirgan majoziy ta'rifni sharhlab beradigan bo'lsak, **Ma'naviyat - Inson ruhidagi Borliq haqiqati bilan uyg'unlik** deyish mumkin.

Kurs ishining vazifalari. Kurs ishining vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Ma'naviyat va ma'rifatni o'rganish;
2. Birinchi davr - islomgacha ma'naviyat. Asotir tafakkurdan milliy o'zlikni anglash sari borish masalasi;
3. Islom mintaqa madaniyati doirasida milliy ma'naviyatimiz takomili va ma'rifat yo'llarini qiyoslash;
4. Yangi davrda milliy ma'naviyatimiz takomilining bosh muammosi – siyosiy va ma'naviy taraqqiyot uyg'unligi masalasi. «Xavos» va «avom» to'g'risida tushuncha hosil qilish.

1. Ma'naviyat va ma'rifat

XX asr boshlarida taniqli rus sharqshunosi Oldenburg Yevropaning ma'naviyat sohasida shu kungacha qo'lga kiritgan yutuqlari o'tmishda SHarq ma'naviyati ko'tarilgan kamolot cho'qqilariga nisbatan go'dak bolaning "chug'ur-chug'uri" darajasidadir, degan edi. Nega endi? Nazarimizda, bu xulosa SHarqda ko'p asrlik ma'naviy takomil jarayonida ongli ravishda ishlab chiqilgan mukammal ma'rifat yo'llari, ma'naviy tarbiya vosita va usullaridan hayrat zaminida shakllangan bo'lishi kerak.

Ajdodlarimiz tashbehiga ko'ra, ma'naviyat inson qalbida aks etgan ilohiy nur, Oliy haqiqat nuri bo'lib, uni o'zida aks ettira olishi uchun inson qalbi sayqal topmog'i zarur. Zero, sayqallanmagan ko'ngilni xudbinlik zangi, g'araz chirki egallab oladi va bunday inson ruhiyatida jaholat va zulmat ustunlik qila boshlaydi. "Ko'ngil ko'chalarini qaylarga boshlamaydi" deyilganda, ana shu zulmatda qolgan ko'ngil ko'chalaridagi adashuv, gumrohlik nazarda tutilsa kerak.

Inson qalbiga sayqal berish jarayoni esa ma'rifat deyiladi. Ma'rifat ma'naviyat sari eltuvchi yo'llardan iborat bo'lib, Alisher Navoiy "ma'rifat vodiysi"ni shunday ta'rif etadi:

*Vodiedur yuz tuman ming onda yo'l,
Ul bu bir kelmay, oningdekkim bu ul.
Ixtilofi juzv ila kull mundadur,
Kim taraqqiyu tanazzul mundadur.
Yuz tuman rahrav ko'rarsen beqaror,
Har biri bir yo'lni aylab ixtiyor.
O'z borur yo'lig'a har bir muftaxir,
Yo'lni aylab o'z yo'lig'a munxasir.
Bu oni tutmay musallam, ul muni,*

*Har bir o'z din o'zga ko'rmay, ul buni*¹.

(Nasriy bayoni :

Bu shunday bir vodiidirki, uni yuz tuman ming turli yo'llar kesib o'tadi, ammo ulardan biri ikkinchisiga sira o'xshamaydi. Butun va bo'lak o'rtasidagi qarama-qarshilik ham shu yerda mavjud. Taraqqiyot ham, tanazzul ham shu joydadir. Unda sen yuz tuman yo'lovchini beqaror bir tarzda, har biri o'zga bir yo'ldan ketib borayotgan holda ko'rasan. Ularning har biri o'zi ketayotgan yo'l bilan faxrlanadi, har biri yo'lni o'z yo'li tomonga buradi. Biri xush tutgan yo'lni ikkinchisi xohlamaydi, har birining ko'ziga o'ziniki yaxshi ko'rinadi, boshqasini esa nazarga ilmaydi).

Alisher Navoiy o'z mulohazalari so'ngida bir guruh so'qir kishilarning fil haqidagi bahslari xususida mashhur rivoyatni keltirib, xulosa qiladiki, agarchi ma'naviyat yo'llari behisob bo'lsa-da, maqsad yagona - Haqiqatni anglab yetish. Insonlarning Haqiqat haqidagi tasavvurlari turlicha bo'lsa ham, ularning barchasi bir yerga jamlansa, umumiy tasavvur asl mohiyatga yaqinlashadi.

Ma'naviy kamolot jarayoni turli o'lchamlarda amalga oshadi. Biri alohida shaxs umri davomida, ikkinchisi – millatning tarixiy taraqqiyotida, yana mintaqa miqyosida, umumbashariy miqyosda va hokazo. Bu jarayonlar, albatta, bir-biri bilan uzviy bog'lanishda bo'ladi. Masalan, yakka shaxs ma'naviyatining shakllanishi umummilliy va umumbashariy ma'naviy taraqqiyot darajasiga ko'p jihatdan bog'liq bo'lsa, millatning ma'naviy takomili uni tashkil etuvchi shaxslar ma'naviy dunyosidagi o'zgarishlar tufayli

¹ Alisher Navoiy. Lison ut-tayr. T., 1991, s. 198.

yuz beradi². Ma'naviyatimizning rivojlanish tarixi keyinroq alohida fan sifatida batafsil o'tiladi. Fikrimizcha, millatning tarixiy jarayondagi ma'naviy takomili bilan shu millatga tegishli har bir shaxsning o'z umri davomidagi ma'naviy takomili muayyan darajada o'zaro uyg'un kechadi. Chunki millatimiz uchun xos bo'lgan **asosiy ma'rifat yo'llari** mavjud.

Milliy ma'naviyatimiz mohiyatini to'g'ri tasavvur qilish uchun birinchi navbatda uning tarixiy takomili jarayonini jiddiy o'rganib chiqish kerak.³ Muayyan asoslarga ko'ra bu jarayonni uch katta davrga bo'lish mumkin:

1. Islomgacha milliy ma'naviyatimizning shakllanish davri.

2. Islom mintaqa madaniyati doirasida milliy ma'naviyatimiz takomili.

3. Yangi davrda milliy ma'naviyatimiz ahvoli.

Bu uch davrni qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatdiki, ular bir-birining uzviy davomi bo'lish bilan birga, o'zaro tub xususiyatlariga ko'ra jiddiy ravishda farq qilishi ham tarixiy haqiqatdir. SHu bilan birga insoniyat boshidan kechirgan bu davrlar har bir inson umrining ham muayyan davrlariga ko'p jihatdan uyg'un keladi, deyish mumkin.

2. Birinchi davr - islomgacha ma'naviyat. Asotir tafakkurdan milliy o'zlikni anglash sari

Islomgacha ma'naviyat davri - juda uzoq - bir necha ming yillar davom etgan. Uni insonning go'daklik, bolalik, o'smirlik yillariga qiyos qilish mumkin. Yosh bolada hali mantiqiy tafakkur yaxshi rivojlangan bo'lmaydi, u ertaklar,

² Bunday shaxslarning millat ma'naviyatiga ta'siri ularning ichki ma'naviy qudrati bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, Yo'llig' Tigin, Imom Buxoriy, Forobiy, Yusuf Xos Hojib, Moturidiy, Biruniy, Ibn Sino, G'azzoliy, Yassaviy, Abduxoliq G'ijduvoni, Najmiddin Kubro, Bahouddin Naqshband, Amir Timur, SHohruh Mirzo, Xoja Ahror Valiy, Alisher Navoiy, Bobir, Bedil, Mashrab, Amiriy va Nodira, Muqimiy va Furqat, Behbudiy va Hamza, Abdulla Qodiriy, Fitrat va CHo'lpon, G'afur G'ulom va Oybek, Saida va Said Ahmad, Hamid Abdullaev va Yahyo G'ulomov kabi ulkan qalb va cho'ng iste'dod sohiblarining milliy ma'naviyatimiz takomiliga qo'shgan hissalarini hech kim inkor qila olmaydi.

³ Ma'lum ma'noda M. Imomnazarovning ma'naviyat bo'yicha ilk kitobi shu mavzuga bag'ishlangan edi.

afsonalarga ishonadi, bola uchun hayot sehrli ertakdek tuyuladi. Ayni shu holat ibtidoiy jamoa va ilk shaharlar davridagi aksariyat insonlar tafakkuriga ham xosdir. Go'yo go'dak inson zotini o'z oila a'zolari – ota-onasi, aka-ukalari miqyosida, olamni yashab turgan xonadoni miqyosida idrok etganidek, ibtidoiy odam ham hali na insoniyatni, na millatni yaxlit tasavvur eta olmaydi, oila, urug', jamoa, qabila, elat darajasida fikrlaydi. Mavhum tushunchalarni idrok etish bola ongi uchun og'irlik qiladi, xuddi shuningdek ibtidoiy odamlar ham har qanday mavhum tushunchalarni biror muayyan narsa-hodisaga bog'lab tasavvur etadilar. Ayni shu xususiyat asotir tafakkur (mifologicheskoe myshlenie) uchun xosdir. Ibtidoiy odam uchun insoniyat – o'z oila a'zolari, urug' jamoasi (katta oila sifatida), keyincha borib, qabila, elatdan tashqarida emas. Qabila bir urug'dan tarqalgan **irsiy birodarlar uyushmasi** deb tasavvur etiladi. Mushriklik, butparastlikning ham asl sababi – ayni shu asotir tafakkurdir. Chunki payg'ambarlar doimo yagona Tangri nomidan so'zlaganlar, faqat ibtidoiy insonlar qadim yahudiylar oltin buzoqqa sig'inganidek, yagona Tangri haqidagi ilohiy vahiyni muayyan narsa-hodisa bilan bog'lab tasavvur etganlari natijasida sanamlarga sig'inish paydo bo'lgan. Har bir qabila o'zi e'tiqod qilgan Parvardigorini boshqa qabilanikidan farq qiladi deb tasavvur etish natijasida, ayniqsa, shahar-davlatdan imperiyalar davriga o'tish bosqichida ko'pxudolik tizimlari yuzaga kelgan.

Inson ma'naviyati takomil topib borgan sari uning shuuri yorishib, avval millat (xalq, "budun") so'ng mintqa va, oxiri, insoniyat darajasida o'zligini anglab borgan. Bugun endi koinot darajasida fikrlashga o'tib, o'zga sayyoralaridan o'ziga teng aqlli mavjudotlarni qidirmoqda.

Ammo insoniyatning bolaligi ham behuda o'tmagan. U birinchi bo'lib, Vatanni, ona-zaminni tanigan, yaratuvchilik mehnatini qadrlashni o'rgangan. Ezgulik halollikda, rost so'zda ekanini, yomon niyat, yolg'on so'z, qing'ir amalning oqibati voy bo'lishini anglab yetgan. Payg'ambarlar keltirgan ilohiy vahiyya quloq tutgan, aqli yetgancha yaxshilarga ergashgan. Milliy o'zlikni

tanish va yagona Allohni tan olish bir-biriga yaqin va tutash davrlarda yuz bergani biz uchun ibratlidir. Bu davrda ma'naviy kamolot asosan ibrat zaminida yuz berishini ham alohida qayd etib o'tish lozim. Bu ham bolalikka xos xususiyatdir.

Turkiy millatning o'zligini anglash jarayoni turli begona imperiyalar bosqinidan yurtni himoya qilish bilan bog'liq ravishda kechganligini unutmasligimiz kerakdir. SHu jihatdan ham milliy o'zlikni anglash o'smirlikdan yigitlikka tomon ulg'ayish – balog'at davriga o'xshab ketadi. Ayni shu davrda yoshlarimiz yurt himoyasiga tayyorgarlikni o'taydilar, Vatan nima ekanligini o'zlari uchun amalda yangidan kashf qiladilar.

3. Islom mintaqa madaniyati doirasida milliy ma'naviyatimiz takomili va ma'rifat yo'llari

Asotir tafakkur hukmronligidan e'tiqodiy bag'rikenglik aro milliy tafakkurga o'ta boshlagan turkiy elatlar tavhid e'tiqodi tufayli qo'shni xalqlar bilan yagona madaniy mintaqaga birlashdilar. Ushbu yagona madaniy birlik doirasida milliy ma'naviyatimiz yangi ufqlar sari yuksalib bordi. VIII – XV asrlarni o'z ichiga olgan ushbu qutlug' davr o'z ichki takomiliga ko'ra 4 bosqichga bo'linadi:

1.Sunna bosqichi (VIII – IX asrlar).

2. Islom ma'rifatchiligi bosqichi (X - XI asrlar).

3. Tasavvuf tariqatlari bosqichi (XII - XIII asrlar).

4. «Majoz tariqi» bosqichi (XIV - XV asrlar).

Bularning har biri haqida, yuqorida ta'kidlanganidek, “Ma'naviyatning rivojlanish tarixi” fanida batafsil so'zlanadi. Hozircha faqat bir narsani ta'kidlash lozimki, Islom mintaqa madaniyati o'zidan oldingi davrda insoniyat erishgan barcha yutuqlarni chuqur o'zlashtirdi, mushriklik e'tiqodining rad etilishi aslo qadimgi madaniyat samaralarini yoppasiga rad etish bo'lgan emas.

Qolaversa, islom mintaqa madaniyati doirasidagi milliy ma'naviyatimiz rivojining birinchi pog'onasi bo'lmish Sunna bosqichi, birinchi navbatda, ibratga qurilgan bo'lsa ham, hech qachon ilmni, riyoatni, mehrni inkor etmagan. Keyingi bosqichlarning ham yetakchi tamoyillariga biz alohida urg'u berganligimiz oldingi bosqichdagi tamoyillar yo'q bo'lib ketganini yoki nazardan chetda qolganini bildirmaydi. Milliy ma'naviyatimiz taraqqiyotining har bir davri, har bir bosqichi o'ta murakkab mazmunga, turli tamoyillarining o'zaro uzviy tutashgan muayyan uyg'unlikdagi tizimiga ega bo'lib, ularning har birini alohida o'rganish lozim. Ammo hoircha biz masalani ilk umumiy yondoshuv darajasida talqin etganimiz sababli, bu o'rinda eng yorqin tamoyillargagina e'tibor qaratamiz. SHu bilan birga ko'p nozik jihatlar soyada qolib keta yotganini ham eslatib o'tamiz.

Bugungi kunda biz **“ma'rifat”** tushunchasini ba'zan juda tor talqin qilib, ilm o'rganish, turli sohalarda bilim hosil qilish deb o'ylaymiz⁴. Asli aql bilan anglab yetiladigan bilimlarni o'zlashtirishga intilish “ma'rifat vodiysida”gi bir yo'nalish, xolos. Islom mintaqasida ma'rifatning bunday talqini faqat X-XI asrlardagina yetakchi yo'nalish bo'lib, Forobiy singari faylasuflar, Yusuf Xos Hojib kabi alloma shoirlar tomonidan olg'a surilgan. Ular aqlni, mantiqiy tafakkur yo'li bilan o'zlashtiriladigan bilimlarni insonni baxt-saodat sari eltuvchi asosiy yo'l deb tushunganlar. XVIII-XIX asr Yevropa madaniyatida ham shu fikr yetakchi bo'ldi. Ammo bundan oldingi davrda ham, keyin ham ko'p ulug' allomalar ilmni ma'rifatning yagona yo'li deb bilgan emaslar.

a) Sunna bosqichi – Ibrat ma'rifati;

Muhaddislar nazdida hazrati **payg'ambarimiz ibrati** inson ma'naviy kamoloti uchun bosh mayoqdir. SHu sababli ular umr bo'yi riyoat chekib, hadis to'plaganlar, ularni tahqiq etib “sahih“, ya'ni haqiqiy, ishonchlilarini

⁴Bunday tasavvur asosan Yangi davr Yevropa ilmiga xos bo'lib, bizga Yevropa madaniyatining ta'siri sifatida Yangi davr ma'rifatchilarining say'-harakatlari orqali kirib kelgan.

“zaif”laridan ajratib tasniflaganlar. Natijada, inson hayoti uchun nihoyatda muhim muammolarga javob bera oladigan islomiy axloq-odob qoidalar tizimi vujudga kelgan. **Ibrat yo’li** bugun ham shaxs ma’naviyatini shaklantiruvchi muhim yo’nalishlardandir.

Asli ma’rifatning ilk yo’li ibratdir. Go’dak yorug’ dunyo yuziga kelib, yashash ishq bilan hayotga intilar ekan, ishni ibratdan boshlaydi, ona ibrati, ota ibrati, akalar va opalar, buvilar va bobolar ibrati bilan voqelikka o’z munosabatini shakllantira boshlaydi. Bu dunyo asli insonga ibrat uchun yaralgan. Daraxtlarning quyosh sari bo’y cho’zmog’i - ibrat, jonivorlarning o’z taqdiriga rizoligi - ibrat, tog’lar ustivorligi - ibrat, ummonlar teranligi - ibrat, quyosh va oy xizmati, kecha va kunduz navbati - ibrat. Payg’ambarlar sidqi, valiyalar karomati, allomalar ilmi, zohidlar taqvosini, oshiqalar ishqini, eranlar jasorati, tashabbuskorlar g’ayrati, oqillar tadbiri, hayo egalari andishasi, siddiqlar ibosi, onalar mehri, otalar bag’rikengligi, go’daklar beg’uborligi, keksalar ulug’vorligi - barcha-barchasi inson uchun ibratdir.

Yomondan yomonlikni anglab, undan qaytmoq ibrat, yaxshidan yaxshilikni anglab unga ergashmoq - ibrat. O’g’rining taqdiri - ibrat, fohishaning fojiasi - ibrat, fotihlar umri - ibrat, sotqinlar tubanligi - ibrat. Nima ibrat emas? Barchasi ibrat.

Ibrat ola bilmoq - ma’naviyat, ko’rib - ibrat olmaslik - ma’naviy so’qirlikdir. Ammo ibrat taqlid emasdir, ibrat o’rniga taqlid - dil ko’zining ko’rligiga dalolatdir, qachonki, kimdagi, qaerda, qaysi zamonda ibrat o’rnini taqlid egallasa, ma’naviyatning o’lgani - ana shu. Masalan, Payg’ambarimizning ayollarga munosabati. Ul hazratning ayollarga bo’lgan shafqati, mehri, hilmi, sadoqati, adolati - ibrat. Ul hazrat hayoti voqeligidan faqat ko’p xotin olishga ruxsatni ko’rish - xamoqat, ul hazratni ko’p xotinlikda ayblash - musulmon uchun xiyonat, o’zga uchun tuhmat. Har ikki oxirgi hukm - mohiyatdan uzoq zohirbinlik va jaholat, shayton vasvasasidir. Bir necha ayolga uylanib, ularga payg’ambar shafqati, mehri, adolati va himmatini ko’rsata olaman deb, o’z-

o'ziga firib berish - takabburlik, shahvatparastlik va g'aflatning birgalashib insof va inson tafakkuri ustidan hukm o'rnatishi, inson ma'naviy halokatining ibtidosidir.

b) Islom ma'rifatchiligi bosqichi – Ilm ma'rifati;

Ma'rifatning yana bir buyuk o'chog'i **ilm**dir. Ilmni SHaxs kamolotining ikkinchi bosqichi deb hisoblash mumkin. Agar bolaning ilk tarbiyasi ko'proq atrofidagi kattalardan o'rganish, o'qigan-eshitgan ertak qahramonlaridan ibrat olish asosida bo'lsa, o'smir yoshiga o'tishidan uning shuurida hayot hodisalariga tahliliy yondoshuv uyg'onadi. Maktabda ham shu sababli alohida fan asoslaridan ta'lim berish 6-7 sinflardan boshlanadi. Maxsus ilmlarga chuqur kirib borish esa oliy o'quv yurtlarida amalga oshiriladi. Demak, ilmiy tafakkurning shakllanishi balog'at yoshi bilan bog'liq. Albatta, hayotga ilm asosida yondoshuv barchada bir xil darajada bo'lish qiyin. Haqiqiy ilmga qobillik alohida iste'doddir.

Ilm - tafakkur bilan bo'ladi, axborot yig'ish ilmga tayyorgarlik bo'lishi mumkin, undan ortiq emas. Ilm - asli ajdodlar ibratidir, o'tganlar, biz ko'rmaganlar haqida xabar orqali ibratdir. Payg'ambarimiz hayoti - ibrat, Imom al-Buxoriy hayoti va faoliyati ibrat, "Jome' as-Sahih" kitobi esa ilmdir. Forobiyning ilm yo'lidagi fidoiyligi ibrat, "Fozil shahar fuqarolarining qarashlari" risolasi esa ilmdir. "Qonun fi-t-tib" - ilm, Ibn Sinoning ilmga chanqoqligi esa ibratdir.

Biz Forobiy va Ibn Sino ilmini o'zlashtirishga astoydil bo'lmasak, ammo farzandimizga ularni ibrat qilib ko'rsatsak, "Jome'-as-sahih"ni o'zlashtirmasdan payg'ambarimizga mehru sadoqatdan lof ursak, riyodir, munofiqlikdir, bu bilan faqat o'zimizni insonlar va Alloh oldida sharmanda qilamiz, gunohlarimizni ko'paytiramiz, jaholatimizni fosh etamiz. Ammo jahondagi barcha ilmlarni inson egallab ulgura olmasligi ham ma'lum. Dunyoning ishi ilm va farosat bilan bo'lur. Darvoqe - farosat ham Allohning

in'omi - ma'naviyat nuridir. Inson o'ziga nima va qay darajada lozim ekanligini farosat bilan (va farosatiga yarasha) aniqlab oladi. Sodda bir misol: Ibn Sinoning "Qonun-fi-t-tib" kitobini mukammal o'zlashtirmagan kishini ayblab bo'lmas, Inson ma'naviy kamoloti - bu bilan belgilanmas. Ammo har bir shaxs o'z sog'lig'ining qadriga yetish darajasida, har bir ona o'z farzandini sog'lom voyaga yetkazish zarurati darajasida tib ilmidan bahramand bo'lmog'i ayni ma'naviy kamolotga ishoradir.

Ilm - hosil qilingan bilimni idrok etmoqdir. Ammo ilmni faqat risolalardan, qog'oz yuzidan qidirmoq ham yetarli emas. Savodsiz dehqonning ziroat ilmi ba'zi o'qib-uqmagan yolg'on akademiknikidan bir necha bor yuqori va mukammalroq bo'lishi mumkin. Yer ilmi, tabiat ilmi - yolg'iz kitobdan o'zlashtirilmaydi, yerga, tabiatga, har bir ko'kat va jonli mavjudotga mehr bilan, e'tibor va idrok bilan belgilanadi.

Sarkardalik ilmi, umuman, rahbarlik ilmi - san'at darajasidagi ilmdir, harbiy mahorat haqida ming bir kitobni o'qigan odam lashkarni jabhada g'alabaga yetkiza olishiga hech kim kafolat bera olmaydi. Bir so'z bilan aytganda, ilm faqat kitobda emas, ammo kitob o'qimay ilmga erishaman, deyish ham oqillikdan tashqaridir.

Xalqimizning VIII-XV asrlar yagona islom mintaqa madaniyati doirasida ma'naviy kamoloti millatimizning bugungi ma'naviy qiyofasi shakllanuvida ayrica ahamiyatga ega bo'ldi. Bu davr ajdodlarimiz merosidan xabardorlik, ushbu ma'naviy takomil jarayonini to'g'ri idrok etish milliy ma'naviyatimizning tarkibiy jihatlari haqida salmoqli tasavvur beradi. Islom mintaqasi doirasidagi yaxlit ma'naviy takomil jarayoni - insonning o'zligini anglash yo'lidir. Bu yo'lning asl mohiyati **Tavhid e'tiqodi** bo'lib, uni ibtidoda **ibrat** darajasida, axloqiy kamolot egalariga ergashuv tariqasida qabul etilgan bo'lsa, keyinroq aql, mantiqiy tafakkurga tayanib, umumbashariyat yaratgan yaxlit ilmiy va madaniy merosni anglab yetishga intilish kuchaydi. **Borliqning yagonaligi haqidagi ilmiy-falsafiy tasavvur shakllandi**, yagona borliq

mohiyatiga qarashlar xilma-xilligi idrok etildi. E'tiqod ilm bilan mustahkamlandi. Inson o'zini va voqelikni tushunishda asotir tafakkur bosqichidan ilmiy tafakkur bosqichiga ko'tarildi.

v) Tasavvuf tariqatlari bosqichi – Riyozat ma'rifati;

Ammo ilm, aql qudrati inson va jamiyat ma'naviy takomili uchun yetarli emasligi sezilib qoldi. Irfoniy takomil, **riyozat yo'li** mintaqa xalqlari ma'naviyatida tobora keng ko'lam kasb etdi. Haqiqat ishq iroda qudratini sinay boshladi. Inson haqiqat yo'lida o'zlikdan kechishni o'rgandi. Dillar xudbinlik zangidan poklana boshladi. Albatta, oriflik har kimga ham nasib etmaydi, valiylik rutbasi bugungi bizning tasavvurlarimizdan behad yuqoridir. Lekin ma'naviyat haqiqat yo'lida ruhiyat safarbarligi ekanligini ajdodlar bizga anglatdilar.

Tasavvuf ahli, ya'ni so'fiylar, ibrat va aqlga, bilimga tayanishni yetarli deb topmay, riyozat yo'lini, ruhiy safarbarlik, iroda qudratini namoyish etib, nafsni poklash yo'llarini ishlab chiqdilar. Tasavvuf ma'rifati o'zi bir hududsiz olam. Uning o'z maqom va hollari mavjud. XII-XIII asrlarda o'ndan ortiq tasavvuf suluklari (yo'llari) shakllangan. Jumladan, Markaziy Osiyoning o'zida Yassaviya, Qodiriya, Kubraviya kabi turli yo'nalishlar keng urf bo'lgan. Bularning har biriga batafsil to'xtalinsa, so'z uzayadi. Riyozat chekib ko'ngilni poklash, uni xudbinlik zangidan tozalash tasavvuf suluklarining asl maqsadidir. Inson o'z boshiga tushgan, hayotida ro'y bergan qiyinchiliklar, turli balo-yu kulfatlarga chidashi, toqat qilishi sabr-bardosh deyiladi. U hali riyozat emas. **Haq yo'lida ongli ravishda inson o'z oldiga ulug' bir maqsadni belgilab, unga yetishish uchun ixtiyoriy ravishda barcha qiyinchiliklarni bo'yinga olib, to'siqlarni yengib o'tib, olg'a intilishigina riyozat bo'ladi.** Inson riyozat chekmay umuman biror narsaga erishishi qiyin. Xalqimiz shuning uchun, sodda qilib, "jondan kechmasang, jonona qayda", deydi. Darhaqiqat, riyozatsiz na u dunyo, na bu dunyo saodati insonga nasib

bo'lmaydi.

Allohning inoyati bilan tasavvuf irfoni bizning zaminda takomil cho'qqisiga ko'tarildi. Hazrati Bahovuddin kasb etilgan irfoniy quvvatni ezgulik yo'lida amaliy faoliyatga tatbiq etishga da'vat etdi. Xoja Ahror va Jomiy, Alisher Navoiy va Maxdumi A'zamdek ma'naviyat darg'alari ushbu yo'lda yuksak namuna ko'rsatdilar.

Tasavvuf irfonida avval zuhdu taqvo yetakchi maqom tutgan bo'lsa, keyinroq ilohiy ishq tushunchasi yuqori o'ringa ko'tarildi. Bu tuyg'u oxir-natijada insonni fanodan baqoga olib chiquvchi asosiy vosita deb topildi.

g) «Majoz tariqi» bosqichi – Mehr ma'rifati.

XIV asrga kelib Markaziy Osiyoda tugal shakllangan naqshbandiya suluki hazrati Bahovuddin Naqshband olg'a surgan mashhur *“dil ba yoru, dast ba kor”* shiori orqali ma'naviy kamolot egalarini yangi, yuqoriroq bosqichda amaliy faollikka undadi. Ayni shu davrdan mumtoz adabiyotda yangi yo'nalish, Navoiy ta'biri bilan aytganda, **“majoz tariqi”** shakllana boshladi. Bu yo'nalishning mohiyatida yangicha talqin etilgan “majoz ishq” yotadi. Hanuzgacha mumtoz adabiyotimizga doir tadqiqotlarda Alisher Navoiy aniq farqlab bergan *“haqiqat tariqi”* va *“majoz tariqi”* yo'nalishlari mavjudligi jiddiy e'tiborga olinmaydi, “majoz ishq” iborasi jo'ngina *“dunyoviy ishq”* deb talqin etish bilan chegaralanadi. Darhaqiqat, irfoniy adabiyot namoyandalari “majoz” tushunchasini shunday tushunib va tushuntirib kelganlar. Ammo mumtoz adabiyotda Amir Xusrav Dehlaviydan boshlab *“ishqi majoziy”* tushunchasining talqini o'zgara boshladi. Alisher Navoiy umrining oxirida ushbu yangicha talqin mohiyatiga ilmiy aniqlik kiritish maqsadida “ishq”ni ikki (*“ishqi haqiqiy”* va *“ishq majoziy”*) emas, balki uch qismga ajratib: *“avom ishq”*, *“xos ishq”*, *“siddiqlar ishq”* deb atadi. SHunday qilib, biz “dunyoviy muhabbat” deb ta'riflaydigan *“avom ishq”*dan ham, “ilohiy muhabbat” deb ajratadigan *“siddiqlar ishq”* yoki *“ishqi haqiqiy”*dan ham farq

qiluvchi alohida ma'naviy voqelik – “*xos ishq*” mavjudligi aniq bo'ldi. Uning asl mohiyati poklik, beg'arazlik bilan bog'liq. “*Xos ishq*” egalari insonga, butun voqelikka “*Oliy haqiqatning mazhari*” (inson ko'ziga namoyon bo'lishi) deb qaraydilar va shunga muvofiq munosabatda bo'ladilar. “*Majoz haqiqatning ko'prigidir*”, degan hadisning mazmun-mohiyati shunda. “*Xos ishq*” egalari fanoda baqoni sevadilar, insonga “*haqiqat asrorining ganjinasi*” bo'lgan ko'ngil mulki tufayli mehr qo'yadilar.

Alisher Navoiy badiiy-falsafiy ijodida millat ma'naviyati o'zining eng oliy bosqichiga ko'tarildi. Buyuk shoir **pok insoniy mehrni** ma'naviyatning tug'rosiga aylantirdi. Navoiy ma'naviyati timsolida e'tiqod va ilm, iroda qudrati va mehr, fidoiylilik va donishmandlik yagona mohiyat kasb etib, millat ma'naviyatini kamolotning oliy bosqichiga olib chiqdi.

Asl ma'nosiga diqqat qilsak, o'zbek tilidagi “*mehr*” so'zi Navoiylar davrida “*majoz ishq*”, “*xos ishq*” deb ta'riflangan tuyg'uning mohiyatini ifodalaydi. Ruslarning achchiq maqollaridan birida “*lyubov' zla*”... deyilgan jumla bor. O'zbekning “*mehr*” tushunchasida ana o'sha “*zlo*” yo'q, g'araz yo'q. Ota va ona mehri, farzandning o'z qiblagohi va volidasiga bo'lgan mehri, og'a-ini, opa-singillar aro mehr, Vatan mehri, tabiat va undagi turli jonzotlarga nisbatan mehr tuyg'usi, do'st mehri - bularning barchasi g'arazdan xoli, tabiiy va samimiy mehr namunalaridir. Nafaqat inson bolasini, balki turli hayvonlarning jajji bolachalarini ko'rganda inson dilida ajib shirin tuyg'u qo'zg'oladi. Begunoh go'dakning ma'sum qiyofasi, jovdirab sizdan mehr kutib turgan ko'zlari insonni befarq qoldirmaydi, beixtiyor jilmayasiz, erkalab so'zlar aytgingiz keladi. **Mehr tuyg'usi** inson uchun ulug' ilohiy tuhfadir. Bu tuyg'udan inson o'zini mahrum qilsa, bu dunyoning o'zida do'zax azobi o'rtanishida qoladi. Chunki inson birovga mehr baxsh etmay, birovdan mehr ko'rmay yashay olmaydi.

Riyozat yo'li va mehr tuyg'usi barcha yosh uchun xosdir. Ammo inson oila qurgach, uning hayotida halol rizq bilan turmush o'tkazmoq, farzand tarbiyasi

bilan shug'ullanish kabi jiddiy sinovlar paydo bo'ladiki, bular endi ibrat va ilmning o'zi bilan bo'ladigan savdolar emas. Ilm yo'lida ham riyozat chekiladi, ammo halol rizq bilan ro'zg'or tebratish, solih farzandlar o'stirib, voyaga yetkazish bu aslida Borliq haqiqatini amaliy faoliyat jarayonida butun vujudingiz bilan his qilishga olib keluvchi haqiqiy ma'rifat maktabidir.

Insonning 30-40 yoshlik davrlari asosan riyozat bilan o'tsa, haqiqiy beg'araz mehr tuyg'usi odatda 50 yoshlar atrofida shakllanadi, deyish mumkin. Bobo va buvining nabiraga mehri ayni shu beg'araz mehrning yorqin namunasi. O'g'il-qiz meni qariganimda boqadi, parvarish qiladi deb umid qilish mumkin. Nabiralar deyarli bobo-buvilarni boqmaydilar. Chunki ularning qo'lidan bir ish kelguncha katta avlod bormi-yo'qmi? Ammo "nabira boladan shirin" deyilishi bejiz emas. Haqiqatan ham chol-kampirlarning nabiralarga mehri insonning yangi tug'ilib kelayotgan hayotga beg'araz muhabbatidir. Albatta, aytganlarimiz oddiy bir hayotiy misol. Asli mehr tuyg'usi nihoyatda ulug' insoniy hissiyotdir. U haqda Alisher Navoiydan o'tkazib so'z aytish qiyin.

Xullas, "ma'rifat" Haqiqatni anglab yetish yo'li bo'lib, o'zligini anglab yetgan inson Haqni anglab yetadi, uni tasavvuf istilohida Orif deyidilar, hozirgi tilimizdagi "ziyoli" tushunchasi asli ushbu darajada bo'lmog'i kerak, faqat "intelligent" (ya'ni aql sohibi) emas. Ma'naviy barkamollik ham shuning o'zidir. **Ibrat, ilm, riyozat, mehr** barchasi **ma'rifat yo'llari** bo'lib, inson ularning barchasini bosib o'tmay turib barkamol bo'lmaydi, **mukammal ma'naviy qiyofa** kasb etmaydi.

4. Yangi davrda milliy ma'naviyatimiz takomilining bosh muammosi – siyosiy va ma'naviy taraqqiyot uyg'unligi masalasi.

«Xavos» va «avom»

Yangi davrning ma'naviy mohiyati ikki asos : 1) dunyoni surat va ma'no yaxlitligida o'rganish va 2) bahamjihatlikda boshqarishga intilish bilan

o'zligini namoyon etadi. Islom ma'naviyatining asl mazmuniga muvofiq keluvchi ushbu haqiqatni anglab yetish uchun islom mintaqasining ilg'or ziyo egalari 7 asr izlandilar va, nihoyat, Alisher Navoiy olg'a surgan "*majoz tariqi*" tafakkur tarzida ilk bor ushbu natijaga yetib kelindi. SHu bilan buyuk bobokolonimiz islom mintaq ma'naviyatining asl mag'zini milliy ma'naviyatimiz o'zak tomiriga aylantirib berdi va bizning ongimizni, tafakkurimizni O'rta asrlardan Yangi davrga olib o'tib qo'ydi. Faqat buni anglab yetishga biz uchun yana 500 yil kerak bo'ldi.

Agar temuriy shahzodalar loaqal kenja o'g'il SHohruh darajasida oqil bo'lganida, agar faqat she'riyat va san'atgina emas, siyosat borasida ham Tavhid idroki g'alaba qilganida biz allaqachon ulug' bir millat, buyuk bir saltanat sohiblari bo'lur edik. Afsus, Alisher Navoiy va Mirzo Boburning armonlari 500 yil orqaga surilib ketdi. Inson dimog'ida kibr balosi joylashgan. Zuhd va kibr, mehr va shahvat orasidagi chegarani doim ham inson zoti to'g'ri belgilay bilmaydi. Temuriy shahzodalar bari shoir edi, bilim va zavq egasi edilar. Ammo ularni joh kibriga, shaydolik shahvatga yetakladi. Ular darveshshoh bo'lmoqchi edilar, ammo kibr va shahvat zalolatga mahkum etdi.

Balki Sohibqiron Temur Boyazidni armonda qoldirib, Haq irodasini ado etgandir. Har holda Yevropa XIV- XV asrlardan o'ziga o'zi hisob bera boshladi. Islom mintaq madaniyati XI-XV asrlar davomida Yevropaga katta ta'sir ko'rsatdi. Ayniqsa, "averroizm" an'anasi 10 asr g'aflat uyqusiga cho'mgan xristian olamini Reformatsiya va Renessans (Evropa Uyg'onishi)ga olib keldi. Reformatsiya, ya'ni xristian dinidagi islohchilik harakatlari Yevropaning o'z xatolarini anglab yeta boshlaganidan darak edi. Afsus, biz musulmonlar kibriga berildik. O'zimizga oshiqcha mahliyo bo'ldik. XV-XVI asr chegarasi islom mintaqasi uchun ma'naviy takomilning avj nuqtasi bo'lgan bo'lsa, Yevropa uchun ma'naviy yuksalishning avj olish nuqtasi bo'ldi. XVI asrdan mintaqamizda tanazzul, Yevropada yuksalish boshlandi. Bu, avvalo, Allohning irodasi. Ammo biz bandalar ham o'z aybu xatolarimizni to'g'ri

anglab yetishga urinmog'imiz farzdir.

Niderlandiya va Buyuk Britaniya burjua inqiloblari, XVIII asr frantsuz ma'rifatchiligi va nihoyat Buyuk frantsuz inqilobi Yevropadagi ijtimoiy-madaniy muhitni butkul o'zgartirib yubordi. Amerika kashf etildi, Osiyo va Afrika davlatlari sari yurish boshlandi. XIX-XX asrlar davomida Yevropada aniq va tabiiy fanlar, sanoat va texnika sohasida erishilgan olamshumul yutuqlar bu mintaqani jahonda peshqadamlikka olib keldi va natijada bugungi kunda "jahon fani", "umuminsoniy qadriyatlar" deganda, birinchi navbatda, Yevropa madaniyati unsurlari nazarda tutiladigan bo'ldi.

Evropa butun dunyo xalqlari erishgan madaniy-ilmiy boylikni faol o'zlashtirdi. Orientalistika (sharqshunoslik) keng rivoj oldi va uning yutuqlarini barcha sohalar ijodiy o'zlashtirib bordilar.

Islom dunyosi ma'naviyati IX-XV asrlarda yuksak kamolot bosqichlariga ko'tarilgan bo'lishiga qaramay, bu mintaqada siyosiy struktura negizi **Tavhid e'tiqodiga** muvofiq o'zgarmaganligi juda og'ir oqibatlarga olib keldi (Bu o'zgarish Yevropada amalga oshdi).

Siyosiy tafakkurda qabilachilik davri asotir tafakkur qoldig'i bo'lmish sulolaviylik an'anasi va "farr" xurofotining to'liq yengib o'tilmaganligi islom mintaqasidagi O'rta asrlar siyosiy madaniyatining katta qusuri bo'ldi. Na sarbadorlar, na temuriylar bu qusurni uzil-kesil yengib o'ta bilmadilar.

Albatta, bu davrda ham millat ma'naviyati ma'lum ma'noda rivojlanishda davom etdi. XVI-XX asrlarni ma'naviy takomil nuqtai nazaridan 2 katta bosqichga ajratish mumkin. Birinchi bosqichda (XVI asr boshlari - XIX asr I yarmigacha) ma'naviyatning ommalashuvi borgan sari keng miqyos kasb etib, xos va avom orasidagi farq borgan sari kamayib bordi. Tan olish kerakki, bu jarayon ikki tomonlama namoyon bo'lar edi, ya'ni keng xalq ommasi ma'naviyati yuksalib borishi bilan birga, zodagon toifalar ma'naviyati ham muayyan darajada avomlashib borganligini kuzatish mumkin. Bu jarayonni Turdi va Gulxaniy kabi allomalar o'z ijodida yorqin ifodalab berdilar. Bu

bosqichni millatimiz uchun **Yangi davr ma'naviyatiga o'tish bosqichi**, deb atash mumkin. Bu davrning eng katta yutug'i Vatan tuyg'usining shakllanishi - "O'zbekiston" tushunchasining iste'molga kirishi bo'ldi.

SHu bilan birga Islom mintaqasida XVI asrdan boshlab, dezintegratsiya (yagona mintaqa madaniyatining turli o'lka madaniyatlariga parchalanishi) jarayoni kuchayib bordi. Eronda Safaviylar, Kichik Osiyoda Usmonli turklar, Movarounnahr va Xurosonda SHayboniylar saltanati o'rnashdi. Temur avlodi Boburiylar timsolida SHimoliy Hindistonda 300 yil saltanat yuritdi va bu qadim o'lkani islom mintaqa madaniyatining eng ilg'or an'analari o'chog'iga aylantirdi. SHarqiy Turkiston Xitoy imperiyasi va Volgabo'yi turklari Rossiya asoratiga duch keldilar. SHunday qilib, "joh badmastligi"ning kibri va g'aflati oqibatida buyuk turkiy millat parchalanib ketdi.

SHayboniylar davlati ham 100 yildan oshiqqa dosh bermadi. Yagona o'lka ikki xonlik va bir amirlik aro taloshda qoldi. Bu noahillik balosi oxir-oqibat yagona Vatanni bosqinchilarga qurbon qildi.

Yangi davr Yevropa ma'naviy muhitiga xos qarama-qarshiliklar kurashi oxir-oqibat K.Marks va F. Engelsning muvqqas sinfiy kurash targ'ibiga qaratilgan kommunistik utopiyasiga olib keldi. Ammo bu utopiyaning muvaqqat siyosiy g'alabasi, asoschilar umid qilganidek, G'arbiy Yevropa mamlakatlarida emas, balki siyosiy qoloq o'lkalarda yuz berdi. Natijada Markaziy Osiyo xalqlari ikki tomonlama jabr ko'rdilar. Hur va ozod jamiyat va'da qilgan bolshevoylar qadim Turon elatlarini sun'iy ravishda bir-biriga qarshi qo'yib, uzil-kesil parchalab tashlashga muvaffaq bo'ldilar. Turar Risqulov, Mustafo CHo'qay, Zaki Validiy To'g'on kabi millat jonkuyarlarining urinishlari o'z vaqtida besamar qoldi. Oradan 70 yil o'tdi, yolg'on va'dalar zaminiga qurilgan "sovetlar" tuzumi baribir yemirilib ketdi. Qadim Turkistonning yagona zaminida mustaqil davlatlar qad ko'tardi. Bugungi siyosiy voqelikda mavjud imkondan foydalanib, o'zaro yaqinlashuv, qardoshlik aloqalarini rivojlantirish yo'lini tutish yagona to'g'ri siyosat

ekanligi ayon bo'lib qoldi. Bu yo'lda ma'naviy, madaniy birlik sari intilish, necha ming yillar davomida vujudga kelgan yaxlit ma'naviy merosni chuqur o'zlashtirish va uni yaxlit saqlab qolib, yangi bosqichda rivojlanishini ta'minlash barchamiz uchun ham farz, ham qarz, kelgusi avlodlar oldidagi muqaddas burchimizdir.

Millatimizga Haq taolo yana bir imkoniyat berdi. Agar o'tmish xatolarni inobatga olsak, ma'naviy kamolot yutuqlarini tiklay bilsak, inshoolloh, bu safar saodat yo'ldoshimiz bo'lg'ay.

Inson fitratida uch qusur bor - kibr, shahvat, g'aflat. Bu qusurlar inson tabiatining zotiy xususiyatlari bilan tutash. SHu sababli ulardan butkul qutulib bo'lmaydi. Faqat hushyor bo'lish va "Beayb parvardigor" ekanini aslo unutmaslik kerak. Ma'naviyatning mohiyati me'yorni saqlay bilishda.

O'rta asrlar ma'naviy hayotida "xos" va "avom" tushunchalari keng urf bo'ldi. Ya'ni "xos *ahli*" yuksak kamolot bosqichlariga erishdi, ammo "avom" ko'p jihatdan ibrat bosqichida qolib keta berdi. Tasavvufdagi murid va murshid munosabatlari ham ayni shu ma'naviy tengsizlikka ishora qiladi. Parning ko'nglidan kechgani ko'pchilik muridlarga qanchalik ayon bo'lgan, yolg'iz Allohga ma'lum. Albatta, ma'rifat yo'llarida har kim iqtidoriga yarasha bir darajaga erishadi, ammo ma'naviy kamolot jamiyatda faqat tor doiraning o'z "ichki holati" miqyosida qolib keta bersa, umumijtimoiy o'zgarishlarga olib kelmasa, hayot uyg'unligi buziladi. Ma'rifat tarqatish yo'li bilan siyosat va iqtisod sohalarida ham umumijtimoiy o'zgarishlar sodir bo'lishiga erishish esa ma'naviyat ahlining mas'uliyatidadir.

Faqat xos ahliga tayanib erkin va hur jamiyat qurish qiyin. Oddiy mehnatkash ham faqat samimiy e'tiqod egasi bo'libgina qolmay, ilm va irfondan boxabar bo'lmog'i, o'zi yashayotgan jamiyatning baland-pastini tushunib (iqtisodiy va huquqiy bilimlarni egallab), atrof voqelikka ongli va faol munosabatda bo'lmog'i, hozirgi til bilan aytganda, fuqarolik jamiyatining, haqiqiy demokratik tuzumning poydevoridir.

Allohga ming shukurlar bo'lsin-ki, Mustaqillik sharofati bilan milliy ma'naviyatimiz sarchashmalaridan bevosita qonib-qonib obi hayot shimmog'imiz imkoni yaraldi. Bugun endi e'tiqod va ilm, iroda qudrati va mehr, Vatan va xalq, tabiat va bashariyat, bir so'z bilan aytganda, Oliy haqiqat oldidagi insoniy mas'uliyat bir butun mohiyat sifatida har bir shaxsning, har bir O'zbekiston fuqarosining ma'naviyatini tashkil etmog'i kerak. Milliy ma'naviy merosimiz bizga tabiat va millat, bashariyat va koinot oldidagi burch va mas'uliyatimizdan saboq beradi. Millat ma'naviyati o'z tarixiy shakllangan qiyofaciga ega, shu bilan birga mohiyatan umumbashariy qadriyatlarga aslo zid emas, balki muvofiqdir. Zotan, bashariyat asli bir ota-onaning bolalari emas-mi? Ma'naviyatimizning asosiy qirralari - e'tiqod va ibrat (Sunna), ilm va mantiqiy tafakkur (Islom ma'rifatchiligi), haqiqat ishqiy yo'lida ruhiyat safarbarligi va iroda qudrati (Tasavvuf va irfon), pok insoniy mehr va ijtimoiy faollik ("Majoz tariqi") - bir-birini inkor etmaydi, balki bularning biri kimda kam bo'lsa, unda ma'naviy to'kislik bo'lmaydi.

Inson ma'naviyati ming bir sifat, behisob jihat va qirralar bilan jilolanadi: hayo va andisha, vafo va sadoqat, o'ktamlilik va tashabbuskorlik, himmat va sahovat, jur'at va shijoat, oriyat va xokisorlik, bosiqlik va hilm, farosat va zakovat, balog'at va fasohat, mardonalik va mas'uliyat va hokazo... Xullas, jami insoniy fazilatlar ma'naviyat darakchilaridir. Ularning har biri orqali inson botiniy dunyosi haqida muayyan tasavvur hosil qilish mumkin. Ma'naviyatning o'zak tomiri esa Haqiqat ishqiy, meyor va uyg'unlikda ifodalanadi.

XULOSA

1994 yil bahorida “Ma’naviyat va ma’rifat” respublika jamoatchilik markazini tuzish haqida Prezidentning Farmoni chiqdi. 1996 yil sentyabrda ushbu markaz faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish to’g’risida yana alohida Farmon bo’ldi va uning asosida Vazirlar Mahkamasi maxsus qaror qabul qildi. 1999 yilga kelib, Respublika Ma’naviyat va ma’rifat kengashi tashkil etildi.

1997 yilda O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi IX sessiyasida Prezident I.A.Karimov *“Barkamol avlod – O’zbekiston taraqqiyotining poydevori”* degan mavzuda nutq so’zlab, mamlakatimizda ta’lim-tarbiya tizimini tubdan o’zgartirish, uni yangi zamon talablari darajasiga ko’tarish, shu bilan o’sib kelayotgan avlodning kelajak hayotiga mustahkam poydevor yaratish masalasini bayon qilib berdi.

O’zbekiston Prezidenti I.A.Karimov ushbu nutqida va keyingi ma’ruzalarida yosh avlod tarbiyasining puxta o’ylangan va mukammal tizimini muhokamaga qo’ydi. Ushbu rejaning amalga joriy qilinishi, ayniqsa, 11 yillik umumiy majburiy ta’lim o’rniga 9 yillik umumiy o’rta ta’lim va 3 yillik kollej-litsey ta’limining yo’lga qo’yilishi balog’at yoshiga yetib endi mustaqil hayotga kirib kelayotgan yigit-qizlarni bugungi kunimiz uchun zarur bo’lgan muayyan kasb-hunarni egallab, kelajakka qarab dadil qadam tashlashlari uchun real imkoniyat yaratib berdi.

1997 yil 27 avgust kuni qabul qilingan “Ta’lim to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ga binoan ta’lim turlari: maktabgacha ta’lim, umumiy o’rta ta’lim, o’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi, oliy ta’lim, oliy o’quv yurtidan keyingi ta’lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash, maktabdan tashqari ta’lim shaklida belgilandi. Oliy ta’lim 2 bosqichda: bakalavriat (4 yil) va magistratura (2 yil) sifatida belgilandiki, natijada oliy toifali mutaxassislarning ham ijtimoiy-

iqtisodiy talablardan kelib chiqadigan darajalanishi vujudga keldi.

Mustaqillik yillarida o'tgan ulug' shoir va adiblarimizning yubileylerini o'tkazish ham qutlug' an'anaga aylanib bordi. 1993 yili atoqli shoir G'afur G'ulomning 90 yilligi va shoh-shoir va ulug' adib Zahiriddin Muhammad Boburning 510 yilligi tantanalari o'tkazildi va Andijonda "Bog'i Bobur" barpo qilindi. 1994 yilda SHo'rolar zamonida faqat hukmdor bo'lgani tufayli nomi qoralangan ma'rifatparvar shoh va iste'dodli shoir Muhammad Rahimxon Feruzning 150 yillik yubileyi nishonlandi. 1997 yili noyabrda Abdulhamid CHo'lponning 100 yilligi, 1999 yili buyuk tasavvuf shoiri Pahlavon Mahmudning 750 yilligi va ulug' shoir va tarjimon Ogahiyning 190 yilligi keng ko'lamda bayram qilindi. 2003 yili G'afur G'ulomning 100 yilligi munosabati bilan shahar markazidagi shinam madaniyat va istirohat bog'i uning nomiga qo'yildi va shu bog'da unga ulug'vor haykal o'rnatildi. Bugungi kunda birgina Toshkent shahrining o'zida Bobur nomida, Mirzo Ulug'bek nomida, Abdulla Qodiriy nomida, bolalar shoiri Zafar Diyor nomida bog'lar barpo etilgan.

Tarix xotirasi, xalqning, jonajon o'lkaning, davlatimiz hududining xolis va haqqoniy tarixini tiklash milliy o'zlikni anglashni, ta'bir joiz bo'lsa, milliy iftixorni tiklash va o'stirish jarayonida g'oyat muhim o'rin tutadi. Tarix millatning haqiqiy tarbiyachisidir. Buyuk ajdodlarimizning ishlari va jasoratlari tarixiy xotiramizni jonlantirib, yangi fuqarolik ongini shakllantirmog'i zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T., 2012.
2. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. T.-«O'zbekiston»-1996
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. T., 1993.
4. Imom al-Buxoriy. Al-adab al-mufrad. T., 1990.
5. Imomnazarov M. Tadbirkor ma'naviyati yoxud qadr va farosat haqida // «Jamiyat va boshqaruv» jur., №4, 2000.
6. Imomnazarov M. SHaxs ma'naviyati va qonun ustuvorligi // “Xalq so'zi” gaz., №24, 5 fev. 1999
7. Imomnazarov M. SHaxs ma'naviyati va fuqaro mas'uliyati // “Xalq so'zi” gaz., №10, 15 yanv. 1999
8. Islam. Entsiklopedicheskiy slovarʼ. M., 1991.
9. Islom: bag'rikenglik va mutaassiblik(to'plam). T., 1998.
10. Jabborov SH. Ma'naviyatning falsafiy qirralari.//”Ma'rifat”. 1996